

ДОХРИСТІЯНСЬКА ОСНОВА СОЦІАЛІЗУЮЧИХ РОДИННИХ ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ УКРАЇНЦІВ

Сімейна обрядовість українців засвідчує давність походження певних свят і, супроводжуючих їх, обрядодій. Прикладом можуть служити родинні звичаї та обряди. Оповідання старої жінки-акушерки (“моші”) про наближення родів, обряд родин, коли родичі і знайомі відвідували породіллю, освячення дитини та обрядове введення її у життя дорослих показують, що корені цих святкувань беруть початок у багатотисячолітній давнині.

З утвердженням християнства на українських землях довгий час (до XIX ст.) існувало двоір’я, коли здійснювались народні освячувальні обряди і християнські хрещення.

Під ідеологічним і силовим впливом християнства з кінця XIX ст. після народження дитини буковинці прагнули якнайшвидше її охрестити, бо “охрещена дитина уже посаджена в Дім Господа та має Ангела-охоронця”¹.

Проте зовсім відкинути народну освячувальну обрядовість християнським зверхникам не вдалося. Бачачи довгостолітнє збереження народних традицій і вірувань, християнство на українських землях змушене було піти на компроміс і залучити ряд обрядодій при хрещенні від дохристиянських народних вірувань (кроплення водою, вогонь свічок, рослинна жертва квітами та полотном-крижмою, інститут кумівства, святковий обід і ін.).

У випадку народження дитини з ознаками серйозної хвороби, що могла в будь яку хвилину привести до смерті, скроплення свяченою водою проводила повивальна баба. При цьому вона промовляла слова: “Окроплюю тя водичкою йорданською во славу Всевишньому”. Така дитина вважалася навернутою до бога і тому при її смерті священик змушений був ховати за християнським звичаєм.

У випадку народження мертвої дитини баба-повитуха скроплювала свяченою водою лоно матері, промовляючи ті ж самі слова. Тоді дитина теж вважалася хрещеною.

На Буковині та в Українському Прикарпатті існувало повір’я, що дитина, яка померла нехрещеною, протягом семи років перебуває на землі у образі нечистого-чортеняти. Особливо неспокійно веде вона себе, коли приходить день народження (не дає заснути батькам, їм чуються слова-прохання “Мамо! Дай мені ім’я!”). Для запобігання цього у гріб такої дитині кладуть різні іграшки, вважаючи, що вона там грається ці сім літ і не буде нагадувати родичам про те, що вона немає зв’язку з Богом.

Важливим соціалізуючим обрядом в українців з дохристиянських часів було освячення дитини. Перед освяченням здійснюється вибір кумів, які мали стати другими батьками для народженого. Вибір кумів здійснюють батьки дитини. Обов’язково повинно бути парне число кумів – від двох до десяти і більше пар. В першу чергу запрошують весільних батьків у куми. В куми прагнуть запрошувати людей з громади, які є газдовитими і поважними в колективі. Освяченні дівчинки намагалися запросити у куми хлопців. Це було ознакою, що в майбутньому хлопці будуть звертати увагу на дівчину і вона швидко і успішно вийде заміж. У селах Верхнього Буковинського Попруття в куми намагалися брати дівчат та хлопців, що передбачало для дитини в майбутньому цнотливу і добродесну поведінку.

Відмова від запрошення в куми не допускалася, оскільки за звичаєвими нормами це було справою як сімейного, так і громадського звичаю.

За декілька днів до освячення батьки дитини пекли калачі для кумів, а розносила по їхніх домівках бабуся народженого (мати батька). В селах Українського Прикарпаття кумівські ка-

лаци випікались в суботу напередодні освячення. Для випікання цих калачів запрошували з громади поважну в селі чи в місті жінку-кухарку та жінок з родини. При приготуванні тіста та випіканні калачів жінки співали:

Мукичка біленька, ситечко дрібненьке.
 Най росте нам народженик, як дубок, правенький.
 Цю мукичку білу будеш просівати,
 Най росте наш народженик, як цісар, багатий.
 Біленька мукичка до пальців си ліпи,
 Най си верне народженик, як до війська піде.
 Тістечко біленьке у бляшки складаєм,
 Най росте наш народженик, та най силу має.
 Ми бляшки ті підсуваєм близько до жаріння,
 Най ведеться цьому дому щасливе насіння.
 Зарум'янились у печі колачі пишненькі,
 Най провадять Іванка та й куми гарненькі.

Обов'язковими атрибутами освячувального обряду були кумівські свічки та крижми. Кожен кум готує до освячення крижму – шматок білого полотна, покривало або скатертину та обрядову свічку.

Вогонь свічки символізував життєдайну енергію сонця, яка повинна була в процесі освячення перейти на дитину і супроводжувати її все життя. З крижми в майбутньому мати виготовить для дитини першу сорочечку, яку можна буде одягнути лише після освячення, а до освячення можна буде лише пеленати дитину.

Матеріал крижми тепер обвивають навколо свічки стрічкою (для хлопчика – синя або голу-ба, а для дівчинки – червона чи рожева) та прикрашають квітами васильку, листочками барвінку або віточками мірти. Останнє символізувало зв'язок людини з природою, з рослинним світом, добрі духи якого повинні були охороняти новонародженого в наступному житті.

Обрядодія освячення, як правило, відбувалася у гаю або біля джерела води.

Зібравшись на освячення, куми співали:

А ми вчора на родинах були,
 А вже тепер на освячення прийшли.
 Ми прийшли з крижмами та свічками,
 Аби наш фін просвітився
 І від нечистого відділився.
 Ой дай, Боже, дитя освятити
 Та й господарів і себе розвеселити.

Перед початком куми розгортають крижми і складають одну на одну. Зверху мають бути крижма кумів-вінчальних, батьків породіллі та її чоловіка.

У кінці XIX ст. з активним поширенням християнства, освячення замінюється на церковне хрещення, але у селах Буковинської Гуцульщини, де християнські церкви почали споруджуватись лише на початку XX ст. церковне хрещення утверджується тільки в другій половині XX ст. Також в Українському Прикарпатті у другій половині XX ст. відмічена практика заміни освячення на хрещення дитини в домашніх умовах, коли священик та куми приходять до хати, де народжений і там здійснюється обрядодія².

При освяченні дитини у гаю на місці святилища-жертovníка дитину вкладали на полотнища, що принесені кумами та на дубове листя ногами на схід, а головою на захід біля жертovníго вогнища.

Жрець-волхв клав праву руку на голову дитини, тричі звертався до Богів з словами-проханнями наділити дитину волею і силою духу, здоров'ям, прийняти її під їхню опіку, дозволити пізнати тайну життя земного.

При цьому куми повинні були стояти повернутими обличчям до схід сонця навколо жертovníго вогню, тримати у руках запалені від вогню свічки або смолоскипи.

Жрець-волхв брав дитину на руки і тричі доторкався нею до “живої води” (“непочата вода”), набраної з трьох джерел до сходу сонця. Вода повинна була бути підігріта попередньо на вогні святилища. Потім цією водою окроплювались куми і всі присутні на обряді.

З утвердженням християнства православна церква залишила давній спосіб освячення через доторкання-занурювання, а католики ще з VIII ст. замінили занурювальне хрещення на обливальне³.

З цього моменту дитина вважалася освяченою. Куми забирають з собою рештки обрядових свічок, які мають їм нагадувати, що все життя їх, як батьків, і їхнього похресника-фіна має просвічуватися світлом вогню і сонця та добрих справ. А в давні часи дитині на шию пов'язувався шнурком амулет-оберег у вигляді кульця-сонечка, виготовлений з каменю або кераміки. У християнські часи цей оберег було замінено на хрестика⁴.

На полотно крижм після освячення клали мокру від води дитину і обгортали. Старша кума або повивальна баба виносили дитину в крижмах з святилища, переступаючи на вході керамічну ринку або горщик з розжареним вугіллям. Вугілля підбирали для хлопчика з дуба (щоб був міцний як дуб), а дівчині з берези (щоб ніхто їй не зробив злого, не боялась ні блискавки, ні грому). Після освячення людина повинна була очиститись, перейшовши через вогонь.

Цей очисний обряд зберігся і в християнському хрещенні, коли при виході з церкви дитину проносять над розжареним вугіллям, що знаходиться в горщику на порозі церкви.

Дитину перекладали на кожух (щоб кучерики водилися) і оглядали полотно крижми. Якщо полотно забруднене дитиною, то це вважалось великою ганьбою для кумів. В такому випадку куми дають по калачу, які несуть на готар (межу) села або на роздоріжжя, щоб з колачами пішла і біда освяченого. Тоді, йдучи дорогою з дитиною додому, куми співали:

Нанашки недобрі були, а ми то не знали,
Якби були ми то знали – ми би їх не брали.
А недоля хоче їсти, хоче пити
Тай си взяла до дитини, як ішли святити
Най недоля добра буде – най дитину лише,
А ми їй вже сьогодні калачі відпишем⁵.

У селах Верхнього Буковинського Попруття та Пруто-Дністровського межиріччя, прийшовши до дому і ставши на порозі хати, куми співають:

А ми прийшли вже з гаю,
Принесли вам Богдана (чи яке інше ім'я) додому.
Богдан ваш уже і наш,
Нанашками від злого відвернений,
Навічно до Бога привернений.
А Богдан є наш фін,
Він нанашкам рідно-син⁶.

Повернувшись з освячення, куми кладуть дитину на покутті – святому і почесному місці в житлі – на, вивернений вовною до верху, кожух. Це означає, що до хати долучилась нова людина.

В кінці XIX ст. на Буковині була відома пісня батька дитини до кумів, яку він виконував на початку освячення:

Гості, друзі, як же мені
Вас сьогодні пригостити?
Піду зловлю горобця,
Що цвірінькав у саду,
З ребер зварю вам холодцю,
З голови зроблю печеню,
Вже вистачить для кумів на сніданок, обід і вечерю⁷.

В іншій кімнаті хати – великій хаті (світлій хаті) ще до приходу кумів з церкви накрито святковий стіл, за який спочатку сідають куми, а потім й інші гості і починається святковий обід. Баба-повитуха (моша) скроплює всіх свяченою водою і пригощає кашею-кутею – “бабина каша” та напоєм з трав, гілок вишні, смородини, малини. На цей обід готують і інші звичайні святкові страви (м’ясні і борошняні наїдки).

Наприкінці святкового обіду горщик з залишками “бабиної каші” старший кум-батько розбиває об долівку, вказуючи: “Це душам предків. Щоб знали, що рід наш не перевівся і обичаї ми тримаємо”⁸.

Куми і гості, пообідавши, виходять з-за столу, грають троїсті музики, починаються танці. Танцює старший кум-батько з своєю дружиною-маткою, а далі інші куми і гості.

Після танців куми знову сідають за стіл і починається обдаровування освяченого. Дитину вносить баба-повитуха (моша) і передає старшому кумові, який тричі дмухає на чоло дитині, обдаровує грішми та іншими дарунками і передає наступному кумові.

Після кумів дитину обдаровують родичі, починаючи від діда і баби, а далі інша родина та гості. Під час обдаровування жінки співають:

Наш Іванко (чи як звати) робити не може.
Гей нанашку-нанашку, розтворяйте бріфташку (гаманець),
Бо у бріфташці є гроші на черевички хороші.
На черевички жаворові (коричневі), наш нанашко гоноровий.
Наш нанашко гоноровий, а нанашка – пишна,
А нанашка така файна, як мука пшенична⁹.

Мати дитини забирає дари, а жінки далі приспівують:
Дякувати вам за дари, такі файні, як же й ви.
Які мали, такі й дали, такі нам си сподобали.

Своєрідно відбувалося обдаровування дитини у селах Верхнього Буковинського Попруття та Пруто-Дністровського межиріччя. Для кожного кума господарі приносять великих розмірів (діаметром до 40 см) калачі, які прикрашені зверху випеченими з тіста зображеннями пташок, іншими фігурками. Кожен кум-батько повинен викупити калачі у господарів за гроші.

У другій половині ХХ ст. до кумівських калачів господарі ще почали додавати пляшку горілки чи вина.

Після завершення обряду обдаровування дитини, жінка-кухарка, яка готувала страви для святкового обіду, подає кумам, загорнуту в покривало-верету ляльку (у ХІХ ст. лялька була виготовлена з шматка дерева) і кожен обдаровує невеликою (символічною) сумою грошей і кухарку.

Наступного дня, у понеділок, відбувалося продовження святкування – посвятини. Кожна кума-матка приходиться з невеликим дарунком дитині. В цей день відбувається ритуальне омивання дитини жінками-кумами. Воду, яку також набрано з джерела до схід сонця, підігривають і купають. При цьому кожна матка повинна облити її особисто. Після купання дитину пеленають і ставлять біля неї дарунки.

Цебер або корито, в якому купали, з водою виносять всі разом, тримаючись за краї, на вулицю і обливають подружжя, в яких немає дітей. Залишки води виливають під молоде фруктове дерево. Завершуються посвятини веселим застіллям, танцями під музику троїстих музик.

На Буковинській Гуцульщині ще до початку 90-х рр. ХХ ст. існував обряд **колачини**. Господарі після освячення дитини, у будь-який день, готують калачі для кумів та різні напої (пива, горілки, вина) для частування. Господар з господинею запрошують кумів, родичів та інших гостей на дарування калачів у визначений день.

Під час колачин перед кожним кумом, що сидять за столом, по черзі ставлять господарі горщик з водою або солодким молоком. До горщика прикріплюють запалену свічку і подають випити вміст горщика. При цьому господарі промовляють: “Най Бог прийме перед душі!”. Гість має відповісти: “Простибі!” Випивши ритуального напою, куми і гості встають біля столу

і моляться словами: "Най Бог прийме перед цієї душі, що ви даєте. Боже поможи упросити, ублагати, щоби Господь ласкав це приймати, молитву благословити, а вам шесте, здорове подати, щоби поміг вінчети в благо літах, у шестю, здоровю"¹⁰.

Після молитви-віншування всі сідають, частуються напоями, вживають їжу, веселяться під звуки музик. Господиня і господар ставлять перед старших кумів-батьків 8 або 12 калачів зі словами: "Просимо кумів колачі – від Бога-Сонця великі, від нас малі". Два калачі старші куми *крають тут же і роздають гостям за столом по шматку. Ще два дають бабі-повитусі*.

Забава продовжувалася з частуванням та танцями протягом вечора і тягнулася переважно до наступного ранку.

Цікаво, що обряд колачини проводився і у випадку, коли дитина померла. Лише трапезування відбувалося без горілки, музики й танців. Як виняток, могли випити по склянці пива. Калачі подавали кумам не зі столу, а з землі зі словами: "Прийміть за душу померлого". Міг бути запрошений скрипаль, який при трапезуванні і обдаровуванні калачів грав сумну жалібну мелодію – "смертної у тугу"¹¹.

У селах Буковинської Гуцульщини з кумівськими калачами (два калачі) приходять батьки дитини в умовлений день до кумів додому через декілька місяців після хрестин. У відповідь на принесені калачі куми-нанашки повинні дарувати фіну щось з молодняка великої рогатої худоби чи вівцю¹².

В XIX ст. цей обряд був поширений по всьому Буковинському Прикарпаттю і Гуцульщині і мав назву **фіровщина**. Дослідник гуцульської культури В. Шухевич відзначав, що в Карпатах ще на колачинах куми дарували або оголошували, який дарунок вони дають похреснику: "вівцю, коня, корову, тельє, сорочку, сірак, а бідний – курку, словом, що хто зможе тай хоче, а часом заповідають лише у той час, а дають пізніше, не раз аж на весіле, але дати мусять"¹³.

Важливим обрядом в сімейній обрядовості було **"випровадження дитини на свій хліб"**. Обряд стосувався процесу відлучення дитини від маминого молока. Годування грудьми продовжувалося до двох років.

Обряд відбувався в час, коли був повний місяць, "щоб доля була у дитини повною". Випровадження на свій хліб проводилось в урочистій обстановці. Напередодні білилась хата, все перемивалось і витиралось. Вимітали хату вербовим віником, щоб верба, як благословенне Богом дерево, вимітає всяку нечисту силу.

Для проведення обряду випікали спеціальний хліб. Воду для нього мати брала з найближчого струмка. При цьому промовлялися слова: "Щоб доля розв'язана була, як вода тече у цьому потоці". До тіста додавали зернинки тміну ("кміну"), "щоб світ за очі ловив", зверху робили хрест, "щоб обминула біда" та "праведним усе життя був хліб".

Обряд відбувався вранці при появі сонця. До дитини звертались з словами: "Вставай, дитинко, бо вже твоє сонце зійшло й кличе тебе". На стільчик, виготовлений батьком ("Щоб мав у житті своє місце, мав свою талановиту долю"). Стілець встановлювали ближче до почесного кута кімнати, ближче до образів святих, застеляли маминою весільною шириньою (скатертиною), "щоб не був наврочений жінками" (для хлопця), "щоб честі своєї не зронила в житті" (для дівчини).

До обряду готували також спеціальну підставку-кружок з вербового дерева, "щоб не ходив по світу і не їв з чужого круга". Насипали сіль у склянку, обв'язували її червоною бавничкою (шерстяною ниткою, освяченою на Водохрещі), "щоб розум свій не губив та сльози своєї на чужу голову не клав".

Дитина ручкою при допомозі матері повинна була відламати шматок хліба, вмокнути в сіль і вкусити. Батько піднімав дитину з стільчиком і переносив через поріг, "щоб хлібцем ділився (ділилась), робила людям добро, а душа дійшла царства небесного". В цей час мати промовляла: "Через поріг, через поріг, у світ, з благословенням божим, з покровом Матері Божої".

Батько додавав: "Святий Боже, во ім'я торжества світла над темрявою, благослови мою дитину на добро, святий Архангеле Михаїле, святий Архангеле Гавриїле зло мечем-хрестом відсікай, святий Дем'яне конем своїм його топчи, присвятая Діво Богородице, покрий своїм покривалом".

Цього ж дня увечері сходились родичі, близькі знайомі, свідки-куми. Заходячи в хату запи-

тували: “А хто в цій хаті Богом благословенний?”. А у відповідь батьки промовляли “Народ-женик Петро (Марійка)”.

Гості приносили з собою дарунки і давали дитині, приповідуючи: “Що даєш, то тобі си виртає”. Надломлювали шматочок дитячого хліба, яким вранці проводився ритуал.

В народній педагогіці важлива роль належала колисковим пісням, які співала мати дитині. Щодо етнологічних досліджень, то на цей аспект прилучення дитини до життя належної уваги не зверталось.

Вважається, що дитина не розуміє маминих слів, але мамина ласка, лагідність голосу зачаровує дитину і тому вона ловить кожне слово. На мою думку, дитина значною мірою розуміє мамині слова, їх зміст передається через мамине біополе дитині навіть ще тоді, коли дитячко не може словесно спілкуватись, тому й тягнеться до матері як листочок до сонця. За повідомленнями 85-літнього гуцула з с. Дихтинець Юрія Шинкарука на Буковинській Гуцульщині здавна існувало переконання, що дитина в животі матері від семи місяців чує голос батька, реагує на звуки голосу та звуки музичних інструментів¹⁴.

В кінці ХІХ ст. у селах Прутсько-Дністровського межиріччя Буковини етнограф О. Манастирський записав кілька колискових пісень:

Ходить сон біля віконця,
Біля плоту стоїть дрімота.
Тихо питається сон дрімоти,
Де ми будем ночувати?
Там де хата тепла і маленька
І де любий хлопчик (чи дівчинка).
Люлі-люлі, спи, спи.

*

Під зеленою грушею
Груша буде цвісти,
А Василько ростиме.
Грушка буде грушки родити,
А Василько буде ходити.
Грушки будуть падати,
А Василько їх збирати¹⁵.

В Буковинському Передгір'ї ще у 80-х рр. ХХ ст. можна було почути колискові пісні-звернення до дитини, в яких мати заколисує дитину, оповідала про свою нележку долю, про жіночу нерівноправність у сім'ї:

Спи, дитинко, спи, дитинко, я тя заколишу,
А як буду вінувати (одружувати), маєток відпишу.
А як буду вінувати, ще й віночок класти,
То ти вділиш своїй мамці по женені часті.
Буду чащ від тебе брати, високо тримати,
А тепер я колишу тя, бо ти мусиш спати.
А тепер я колишу тя, бо миска не мита,
А як зайде нььо в хату – буде мамка бита.
Буде мамка твоя бита, та й ще волочена,
Бо вже сонце пополудню – хата не мечена¹⁶.

Народознавець Г. Маковій записала в своєму селі Великий Кучурів декілька десятків колискових пісень від стареньких бабусь, яких сьогодні вже немає в живих. В тих піснях передавалась мамина душа, любов, голос “самої матінки-землі”. Ось одна з таких пісень:

Гайцю-гайцю, гайцю-гай,
 Ти, потетко, заспивай.
 З лісу до тя сон приходи,
 Під віконцем собі ходи.
 Мамка впусти сон до хати,
 І потетко буде спати,
 Гайцю-гайцю, гайцю-гай...

Думки матері несуться в майбутнє дитини і лине пісня з побажанням щастя, з надією, що Бог дасть добру долю, буде захисником у житті:

Колишу тя дитиночко, на рученьках нося
 Та й для тебе у Господа дуже щастя прошю.
 Колишу тя, дитиночко, дитинько-лелітку,
 Та й прошю у пана-Бога ті долю, як квітку.
 Колишу тя, дитиночко колишу, колишу,
 А як засплять тові вічки – колисочку лишу...¹⁷

Досить правильним, як на мою думку, є висновок Г. Маковій про те, що велика агресивність сучасних дітей від того, що їм не співається колисанок: “ – Включе те ревало (магнітофон), каже стара Вігенія, – воно реве, як сто бугаїв, а дитина має під то спати. От і сама малесеньким бугаєм стає : верещить, кричить, вередує. А возьме мама на руки – сказати дитині не має що, видивляється, як німувата. А дитина слова від неї чекає!

Колись до всього си говорило: до води, до дерева, до сонця, до вогню, до трави, до животины, а до дитини – сам Бог казав...¹⁸

Небагато слів в останньому реченні, вимовлених стодворічною бабусею в кінці ХХ ст., а скільки в них відомостей про давні, близькі душі українця, дохристиянські вірування, про духовний світ наших предків, про їх повагу до природи і людини.

В дохристиянські часи за давніми народними віруваннями в Україні освячення-ініціації дітей здійснювалися переважно в юнацькому віці 15 – 18 років. Таке освячення відбувалось у визначені святкові дні. Юнаків і дівчат попередньо готували до обряду. Старійшини роду вчили родових традицій, вірувань, обрядів, передавали їм різні господарські і військові вміння, пояснювали таємниці народження людини і її життя, знайомили з нормами звичаєвого права тощо.

Освячувальний обряд закінчувався колективним святковим обідом, іграми, піснями, танцями, в яких приймали участь всі мешканці поселення і запрошені. Тільки після цього ритуального обряду молоді люди ставали повноправними членами громади: могли вступати в шлюб, займатись господарською діяльністю, брали участь у військових нападах і обороні і т. ін.

¹ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 2000. – Т. 2. – С. 4.

² Там само. – 1985. – Т. 5. – С. 12.

³ Панкеев И. Полная энциклопедия быта русского народа. – Т. 1. – М., 1998. – С. 287.

⁴ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 1999. – Т. 4. – С. 22 – 25.

⁵ Маковій Г. Затоптаний цвіт. – Чернівці, 1995. – С. 23.

⁶ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 1999. – Т. 4. – С. 27.

⁷ Manastyrski A. Die Ruthenen. In: Die Osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bukowina. – Wien, 1899. – S. 230.

⁸ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 1999. – Т. 4. – С. 26.

⁹ Маковій Г. Затоптаний цвіт. – Чернівці, 1995. – С. 25.

¹⁰ Шухевич В. Гуцульщина. – Т. 3. – С. 17.

¹¹ Там само.

¹² Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 1982. – Т.8. – С. 16.

¹³ Шухевич В. Вказ. праця.

¹⁴ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї Чернівецького національного університету). – 1981. – Т.2. – С. 2.

¹⁵ Manastyrski A. Die Ruthenen. In: Die Osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bukowina. – Wien, 1899. – S. 230.

¹⁶ Маковій Г. Пісні одного села. – Чернівці, 1998. – С. 45.

¹⁷ Там само. – С. 48.

¹⁸ Там само. – С. 47–48.